

7. Силина С. Н. Профессиографический мониторинг в педагогических вузах / С. Н. Силина // Педагогика. – 2001. – № 7. – С. 47 – 53.

8. Скаткин М. Н. Теоретические основы содержания общего среднего образования / Скаткин М. Н., Цетлин В. С., Краевский В. В. и др.; под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера. – М. : Педагогика, 1983. – 352 с.

9. Требования к знаниям и умениям школьников : дидактико-метод. анализ / [под ред. А. А. Кузнецова]. – М. : Педагогика, 1987. – 176 с.

УДК 378.14

А.М. Уварова

Сумський державний педагогічний університет

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто сутність та зміст риторичної культури; охарактеризовано її складові елементи; з'ясовано основні шляхи формування цієї культури у вищому навчальному закладі.

В статье рассматривается сущность и содержание риторической культуры; характеризуются её составны элементы; выясняются основные пути формирования этой культуры в высшем учебном заведении.

In the article it is considered the maintenance and the contain of the rhetorical culture, it is characterized structural elements. It is represented the ways of forming of this culture at the University.

Постановка проблеми. В умовах модернізації сучасної освіти особливого значення набуває проблема підготовки висококультурної особистості вчителя з розвинутими й досконалими риторичними здібностями і вміннями словом надихати і переконувати своїх вихованців. Потреба у підготовці вчителя-ритора у вищих навчальних закладах пояснюється багатьма причинами: по-перше, низьким загальним рівнем мовленневої і риторичної культури в суспільстві; по-друге, недостатнім рівнем розвитку риторичних здібностей учителя в реальній, професійній діяльності, що не завжди сприяє оптимізації навчально-виховного процесу і забезпеченню його вихованців гарними знаннями і вміннями поводитися в суспільстві; по-третє, відсутністю стрункої, доступної і достатньо завершеної системи формування риторичної культури майбутнього педагога у вищих навчальних закладах.

Аналіз актуальних досліджень. Багато вчених, педагогів, психологів вивчали проблему словесного мистецтва. Існує достатнє коло досліджень, в яких розглядаються окремі аспекти цієї надзвичайно важливої проблеми. Варто зазначити, що значна кількість досліджень присвячена культурі

мовлення та її розвитку (Н.В. Бабиц, О.В. Гоголь, Б.Н. Головін, С.І. Дорошенко, Т.В. Креч, Т.О. Ладиженська, В.А. Отришко та ін.), вивчаються психологічні аспекти мовлення у формуванні свідомості людини (Б.Г. Ананьєв, А.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейн, І.О. Синиця та ін.), роль розповідного слова у навчально-виховному процесі (, О.М. Беляєв, Г. Ващенко В.В. Голубков, Л.Я. Зоріна, Ю. Львова, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський, В.В. Шляхова, О.Г. Штепа та ін.). Останнім часом увагу дослідників усе більше привертає педагогічна риторика, наукові праці яких переважно присвячені формуванню мовленнєво-мисленнєвої та комунікативної культури молоді як основних компонентів риторичної культури (Г.Г. Ващенко, І.А. Зязюн, А.Й Капська, Л.І. Мацько, В.В. Молдован, Л.М. Паламар, Л.О. Савенкова, Г.М. Сагач, Н.М. Тарасевич).

Незважаючи на інтерес, що посилюється, до словесного мистецтва, аналіз наукових джерел свідчить про недостатність розробленості цієї проблеми у педагогічній науці і практиці. Зазначене обґрунтовує необхідність у творчому переосмисленні сутності поняття «риторична культура», конкретизації її змісту і структурних компонентів, специфічних особливостей, розробці діагностичного інструментарію (показників і критеріїв) для об'єктивного визначення рівня цієї культури, створення нових систем і технологій навчання, які забезпечать формування риторичної культури майбутнього фахівця.

Мета статті – з'ясувати сутність та зміст поняття «риторична культура», охарактеризувати його структурні компоненти, подати основні підходи до формування риторичної культури майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Численні дослідження педагогів, психологів та вчителів-дослідників свідчать про виняткову роль живого слова вчителя як інструменту його професійної діяльності. Недаремно В.О. Сухомлинський стверджував, що «в руках вихователя слово – такий могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора», «слово вчителя – як інструмент його впливу на душу вихованця – нічим не замінити, ... це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру» [3]. Відомий педагог зазначав, що витонченість

внутрішнього світу людини, шляхетність морально-емоційних відносин неможливо ствердити без високої словесної культури самого наставника.

Для оцінки якостей людини і будь-якої людської діяльності застосовується інтегративне поняття «культура». Ця категорія відома у двох основних значеннях: а) як сукупність досягнень у соціально-прогресивній творчій діяльності людства в різних сферах буття – техніці, науці, мистецтві, освіті тощо; б) як міра розвитку людини, групи людей, суспільства (в певній галузі чи взагалі). Зазначене дає можливість розглядати риторичну культуру, з одного боку, як якісну характеристику особистості (майбутнього вчителя), яка є показником духовного розвитку, сформованості риторичних знань, умінь і навичок, а також здібностей і потреб у риторичній діяльності, а з другого боку, як діяльнісну категорію, оскільки риторична культура студентів вищих навчальних закладів реалізується у всіх видах діяльності (навчально-виховній, науково-дослідній, художньо-естетичній, громадській, культурній), забезпечує взаєморозуміння, гармонізацію відносин у колективі, створює умови для саморозвитку, самоутвердження і самореалізації особистості. Отже, *риторична культура особистості (у цьому разі студента) – це високий рівень оволодіння знаннями основ науки риторики та їх реалізація в різних видах професійної (риторичної) діяльності (навчально-виховній, науково-дослідній, художньо-естетичній, громадській, культурній).*

У сучасній педагогічній літературі поняття «риторична культура» інколи замінюється, ототожнюється з іншими, як-то: «культура мови», «мовленнєва культура», «мовленнєва (професійна) майстерність», «риторична грамотність», «педагогічна майстерність» тощо. Так, учені Л.К. Граудіна, Н.О. Безменова, Н.А. Михайличенко поняття «риторична культура» ототожнюють з поняттям «мовленнєва майстерність», складовими елементами якої є психолого-педагогічна культура, логічна культура, культура спілкування, техніка мовлення. У працях Д.М. Александрова та Ю.В. Рождественського, в яких здійснений аналіз сучасної теорії риторики, переважно використовують поняття «риторична (ораторська) грамотність», яке здебільше ототожнюють з поняттям «культура мовлення» [1]. На нашу думку, «риторична культура» є більш широким поняттям, ніж «мовленнєва культура», яка, безумовно, є одним з основних компонентів риторичної культури.

Педагоги І.А. Зязюн, А.Й. Капська, Г.М. Сагач, Н.М. Тарасевич риторичну культуру вважають вищим проявом професійно-виконавської культури, педагогічної майстерності. В їх працях поняття «риторична культура» часто ототожнюється з поняттями «мисленнево-мовленнева», «мовленнева діяльність», «педагогічна майстерність» [1]. Проте, на нашу думку, поняттями «культура мови», «мовленнева діяльність» так само, як і поняттям «комунікативна культура», не може вичерпуватися зміст поняття «риторична культура». Вони є складовими риторичної культури, яка, у свою чергу є одним з показників педагогічної майстерності вчителя.

Риторична культура особистості, як і будь-яка культура, є складним, інтегративним утворенням і має певну структуру. Структуру риторичної культури майбутнього педагога можна представити так: а) професійно-мотиваційна спрямованість на оволодіння мистецтвом виразного і переконливого слова; б) професійні знання; в) комплекс спеціальних здібностей і практичних умінь; г) педагогічна техніка; д) характер і результативність мовлення в різних видах діяльності. Коротко охарактеризуємо кожний із названих структурних елементів.

Професійно-мотиваційна спрямованість навчальної діяльності студентів характеризується: потребою у професійних знаннях, зацікавленість ними; пізнавальним інтересом до оволодіння мистецтвом виразного слова, постійним прагненням до вдосконалення його як основного інструменту професійної діяльності, як засобу впливу на розум і почуття майбутніх вихованців; бажанням утвердження словом і працею духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків; прагненням до професійної самоосвіти, самоствердження, до підвищення риторичної і комунікативної культури.

Наступним структурним елементом є **глибокі професійні знання основ риторичної культури**, які у свою чергу складаються із: а) знання основ теорії педагогічної риторики (знання сутності, основних категорій і законів ефективної мисленнево-мовленневої діяльності [3], жанрів педагогічного красномовства, механізмів текстотворення); б) досконалих спеціальних знань за фахом та методики їх викладання в середній школі; в) знання теоретичних основ психолого-педагогічних наук (вікових особливостей розвитку дітей; методів, принципів навчання та виховання тощо); г) знання теорії педагогічного спілкування (знання

сутності, функцій, структури, стилів, основ культури професійного спілкування); д) знання норм літературної української мови. Ми вважаємо, що кожний учитель, вихователь, який працює у школі (а не тільки вчитель-мовник), має досконало знати рідну мову і вільно володіти нею. Свого часу відомий філософ, ритор Цицерон наголошував на тому, якщо римлянин володіє нормами латинської мови, то не слід вважати гідністю, оскільки це його обов'язок.

Важливою складовою риторичної культури є **комплекс спеціальних здібностей і практичних умінь**. До таких здібностей варто віднести: а) *риторичні і мовленнєві* (здатність до красивого, виразного слова, логічної та евристичної побудови словесної партії, до створення її доцільної форми та енергетичної потужності; відчуття міри змістового й емоційного; вміння переконувати; вільне володіння нормами літературної мови, образність мовлення та лексичне її багатство, досконалість монологічного і діалогічного мовлення); б) *комунікативні* (здатність слухати і чути співрозмовника; вміння надавати комунікативно-гуманістичної спрямованості усному слову з проявами особистої прихильності, симпатії до слухачів, використовувати усний монолог діалогічного характеру прямого чи опосередкованого звернення до почуттів і досвіду слухачів); в) *перцептивні* (професійна проникливість, здатність читати за виразом обличчя внутрішній стан співрозмовників, їх сприймання і розуміння почутого, відчувати зміну їх настрою, вміння створювати сприятливий психологічний клімат); г) *конструктивні* (здатність до створення різних за жанрами, досконалих і оригінальних за структурно-композиційною побудовою текстів); д) *рефлексивні* (здатність до самоорганізації студента у процесі створення і виголошення різних текстів, самокритичності, адекватної самооцінки й оперативної корекції поведінки і діяльності).

Невід'ємним елементом є **педагогічна техніка** (поставлений, приємний голос, чітка дикція і правильна вимова; інтонаційна різноманітність словесної партії; доцільне використання невербальних засобів виразності, які дозволяють оповідачу точніше передавати власні почуття, переживання, а слухачу глибше проникати в суть почутого; здатність до створення в собі творчого піднесеного самопочуття і передача його співрозмовнику).

Останньою складовою є **характер і результативність мовлення майбутніх фахівців у різних видах діяльності** (здатність до критичного аналізу риторичної культури в конкретних видах діяльності, самокритичність в її оцінюванні, готовність до оперативної корекції). Наведена структура, на наш погляд, досить структурована, а тому дає певний орієнтир для оцінки і самооцінки риторичної культури майбутніх фахівців.

У системі підготовки майбутніх учителів певне місце має посідати викладання риторики, яка здавна вважалася і наукою, і мистецтвом, і складним видом творчості [4]. Вивчення риторики передбачає засвоєння основ класичної та сучасної педагогічної риторики як мисленнєво-мовленнєвої діяльності, спрямованої на переконання, вплив, на досягнення цілей у процесі мовної комунікації, а також на вироблення у студентів умінь і навичок аналізувати та продукувати різні тексти публічних виступів перед різними аудиторіями відповідно до мети, призначення й умов спілкування у процесі майбутньої роботи. На превеликий жаль, не у всіх вищих навчальних закладах вивчається ця дисципліна, а якщо і вивчається, то лише на окремих факультетах. Так, у Сумському державному педагогічному університеті ім. А.С. Макаренка риторика вивчається на філологічному факультеті і післядипломної та додаткової освіти, а на факультеті педагогіки і практичної психології студенти опановують основи ораторського мистецтва.

На кафедрі педагогічної творчості університету розроблена дидактична технологія формування риторичної майстерності педагогічної розповіді майбутнього вчителя, яка успішно застосовується викладачами в курсі викладання основ педагогічної творчості [5]. Уміння говорити, розповідати – це першооснова риторичної культури вчителя, вагомий показник його професійної майстерності. Технологія побудована відповідно до вимог особистісно зорієнтованого, евристичного, культурологічного, діагностичного підходів до навчання. Вона включає такі змістовні компоненти: а) засвоєння студентами теоретичних основ педагогічного красномовства, зокрема основ досконалої педагогічної розповіді; б) освоєння зразків виразних виступів, розповідей видатних педагогів минулого й сучасності, з'ясування характеристик майстерної розповіді та складання коротких рецензій на них; в) самостійне створення, виголошення і захист педагогічних розповідей як власних творчих продуктів; г) самоаналіз та взаємоаналіз творчих продуктів на основі взаєморецензій;

д) використання набутих знань і вмінь у практичній роботі (навчальна та виробнича педагогічні практики, науково-дослідна робота, громадська культурна); е) проведення конкурсів ораторського мистецтва, проектів педагогічної творчості тощо. Розроблено також навчальну програму спецсемінару «Основи риторичної майстерності педагога», який значною мірою сприяє підвищенню риторичної культури майбутнього фахівця будь-якого фаху. Проте зазначене не вичерпує всіх аспектів існуючої проблеми.

Висновки. Отже, формування риторичної культури важливе і водночас складне завдання, яке необхідно вирішувати на всіх етапах професійної підготовки майбутнього вчителя. Потребують подальшого вивчення такі складники риторичної культури, як критерії виразного мовлення, діагностика рівня риторичної культури; необхідні і нові технології оволодіння іншими жанрами педагогічного красномовства (лекція, доповідь, виступ, бесіда тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01/ Я. В. Білоусова. – К. : 2004. – 18 с.
2. Сагач Г. М. Риторика / Г. Сагач. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 200. – 568 с.
3. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні. Вибрані твори : в 5 т. / Василь Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 321.
4. Томан І. Мистецтво говорити / Іржи Томан, пер. З час. – [2-ге вид.] – К. : Політвидав України, 1989. – 293 с.
5. Уварова А. М. Формування риторичної майстерності майбутнього вчителя : навч.-метод. посібн. для педагог. ун-тів / Антоніна Уварова. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2007. – 132 с.

УДК 338.483.12(045)

М.М. Чикалова

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

КРОСКУЛЬТУРНІ КОМУНІКАЦІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

У статті аналізується роль кроскультурних комунікацій в професійній діяльності менеджерів міжнародного туризму, показані принципи кроскультурної взаємодії, запропоновані шляхи вирішення цієї проблеми на рівні навчального закладу.

В статье анализируется роль кроскультурных коммуникаций в профессиональной деятельности менеджеров международного туризма, показаны принципы кроскультурного взаимодействия, предложены пути решения данной проблемы на уровне учебного заведения.